

Ko e fakahinohino eni mā'a kinautolu 'oku faito'o 'aki 'a e founga faito'o ko e ulātīeisoni (radiation)

Ko e lau'itohi fakahinohino ni na'e fa'u ia ke tokoni'i koe lolotonga 'a hono faito'o koe 'aki 'a e founga ulātīeisoni (radiation) 'E lava ke tānaki atu ki he fakahinohino 'o e founga faito'o ulātīeisoni (radiation) pea mo e ngaahi tokoni 'e fai 'i hano uesia koe mo ha lotoue'ingofua e ala tupu mei he founga faito'o ni. 'Oku 'oatu ia 'i he tohi fakahinohino 'a e kautaha Cancer Society 'oku ui ko e Radiation treatment - A guide for people having radiation treatment.

Ko e hā 'a e faito'o ulātīeisoni (radiation)?

Ko e ulātīeisoni ko hono ngāue'aki 'a e huelo 'o e ivi ulātīeisoni (radiation) ke ne faka'auha 'a e sela kanisā (cancer cells) 'i ho sinó pe ko 'ene ta'ofi 'enau tupu. 'Oku ngāue'aki ia ke:

- faito'o'aki 'a e kanisā pea 'i he taimi lahi, 'oku fai fakataha ia mo e ngaahi founga faito'o kehe.
- 'oku ne fakamingi ai 'a e fo'i ngungu 'o e kanisā koe'uhi ke lava lelei 'a hono tafa'i - 'oku ui ia ko e neoadjuvant radiation treatment.
- 'oku ne faito'o 'a e toenga 'o e sela kanisā hili 'a e tafā - 'oku ui ia ko e adjuvant radiation.
- ta'ota'ofi hifo 'a e tupu 'a e sela kanisā pe fakanonga 'o e ngaahi faka'ilonga 'o e mahakí 'o hangē ko e felāngaaki 'a e hui - 'a ia faito'o pe ke fakanonga 'o 'ikai ko hono faito'o 'o e mahaki ke sai pea 'oku ui ia ko e palliative treatment.

Ko e founga faito'o ulātīeisoni 'oku ne uesia pe ai 'a e kongā 'o e sinó 'oku fakahanga'i ki ai 'a hono huelo faka'auhā. Meimei ko e vaheua 'o e kakai kotoa pe 'oku nau puke he kanisā, 'e fiema'u ke faito'o kinautolu 'aki 'a e founga ulātīeisoni. Ko e founga faito'o eni 'oku lahi taha 'a hono ngāue'aki ki he ngaahi kanisā 'e ni'ihī. Pea ko e founga ulātīeisoni, 'oku fa'a fakahoko fakataha ia mo e tafa, kimo (chemotherapy) pe ko e faito'o 'aki ha hōmouni (hormone).

'Oku fakahoko fēfē 'a e founga faito'o ulātīeisoni?

'Oku ua 'a hono fakahoko 'o e faito'o ni:

- Ko hono hulu'i e huelo ulātīeisoni mei tu'a ki loto 'i ho sinó (external beam radiation) - 'oku fakahoko 'eni mei tu'a 'i he sinó
- Ngāue'aki 'a e faito'o ulātīeisoni 'i loto 'i he sinó - 'oku fakahoko 'eni 'aki ha mā'u'anga ivi radiation 'oku 'ai 'i loto 'i he sinó.

Ko e founga ulātīeisoni 'e fai kiate koé, 'oku makatu'unga ia 'i he fa'ahinga kanisā 'oku ke puke ai pea mo e feitu'u 'i ho sinó 'oku tu'u ai. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi kanisā e ni'ihī 'oku faito'o 'aki 'a e ongo founga ni fakatouloua.

1. Ko e faito'o ulātīeisoni 'oku hulu'i mei tu'a ki loto.

Ko e misini 'oku fai'aki 'a e faito'o ulātīeisoni, 'oku fakatefito ia mei he fa'ahinga kanisā 'oku ke puke ai pea mo e kongā 'o e sino 'oku uesia. 'O hangē ko'eni: 'oku 'i ai 'a e ngaahi misini 'oku taau pe ia mo e kanisā 'o e kili pe ko ekonga 'o e sino 'oku ofi hake ki he kili. Ko e ngaahi misini 'oku ngāue'aki ki hono faito'o 'o e ngaahi kanisā 'oku tu'u loloto ange 'i he sino 'oku ui ia ko e linear accelerators. Lolotonga 'a e fai 'o e faito'o, 'e fiema'u ke ke tokoto mā'u kae vilo takai holo 'a e misini 'ia koe koe'uhi ke fakahangatonu 'a e huelo 'o e ulātīeisoni ki he fo'i ngungú mei he tapa kehekehe, 'o hangē pe ko hono fai 'o ha faka'ata (X-ray).

Ko e misini linear accelerator ('i he fakatātā) 'oku fai'aki 'a e faito'o ulātīeisoni

2. Faito'ō ulātīeisoni 'i loto 'i he sino.

Kapau ko ha ulātīeisoni ke fakahoko 'i loto ('i ho sino), pea 'e fakahū ha fanga ki'i fo'i "tenga" pe ko e fo'i uaea fuoiki 'oku 'osi fa'oloto ai 'a e faito'ō ulātīeisoni 'o hangē ko e kasiume (caesium) ilitiume (iridium) pe ko e aiotini (iodine) ke pipiki ki he kongā 'o e sinó 'oku tu'u ai 'a e kanisaá. 'I he 'e ne peheé, 'e lava leva ke a'utonu 'a e faito'ō ulātīeisoni ki he kanisaá 'o 'ikai ke uesia ai 'a e kongā 'o e sinó 'oku mo'ui leleí.

'E lava ke fokotu'u atu 'e he toketaá ke fai'aki pe 'a e founa faito'ō 'i loto 'i he sino (internal radiation) pe ko hono fai fakataha pea mo e founa faito'ō mei tu'a (external) pea mo ha kimo (chemotherapy) foki. Ko e founa ulātīeisoni e fai 'i he loto sinó 'oku kau ai 'a e:

- **brachytherapy** - 'a ia ko hono fakahū ia kiho sino 'a e faito'ō radiation ke ofi ki he kongā 'oku tu'u ai 'a e kanisaá pe 'i he loto kanisaá. Ko e founa faito'ō 'oku fai'aki 'a e ngāué ni 'oku makatu'unga pe ia 'i he fa'ahinga kanisā 'oku ke puke aí.
- **radioisotope therapy** - 'a ia ko e ulātīeisoni eni 'oku huhu'i e faito'ō ki ho sino pe 'oku ke folo ke a'u tonu ai ki he kanisaá.
- **intra-operative radiation** - 'a ia ko hono fai 'a e tafa pea fai ai pe 'a e faito'ō ulātīeisoni.

'E hoko 'a hono faito'ō 'aki au 'a e founa ni ke tupu ai ha ulufia ai 'a hoku sino pe maumau'i 'e he ivi mo e malohi 'o e huelo faito'ō ulātīeisoni?

Ko e fehu'i eni 'oku lahi hono fa'a 'e ke 'e he tokolahi pea ko e tali ki ai 'oku makatu'unga pe ia 'i he fa'ahinga faito'ō 'oku fai kiate koe.

Ko e faito'ō ulātīeisoni 'oku fakahoko mei tu'a 'i ho sino 'e 'ikai lava ke ulufia pe fakakonahi ai 'a ho sino 'e he ivi mo e huelo 'o e faito'ō. 'E lava ke ke feohi mo ho'ō fānau, fāmilī pea mo ho ngaahi kaungāme'a lolotonga 'a e fai 'o ho faito'ō pea 'e 'ikai ke uesia kinautolu 'i hono faito'ō koe 'aki 'a e ulātīeisoni.

'Oku 2 'a e founa ke fai'aki 'a e faito'ō 'i he loto sino:

1. Fakataimi nounou pe - 'a e fakahū 'o e faito'ō radioactive ke tu'u 'i loto 'i ho sinó pea toki to'ō. 'E toki ulufia 'o uesia 'a ho sino mei he ivi mo e malohi 'o e faito'ō ulātīeisoni 'i he taimi pe koia 'oku 'i ho sino ai 'a e faito'ō. 'Oku fai kātoa 'a e faito'ō ni 'i falemahaki.

2. 'Oku fokotu'u ma'u - 'oku fakahū 'a e ma'u'anga 'o e faito'ō ulātīeisoni ki he sinó pea 'e tuku ia ai 'o 'ikai ke toe to'ō. Pea 'e ulufia mo fakatupu uesia ai

'a ho sinó 'i ha ki'i taimi nounou pe. 'E 'ikai ha'a ne 'asi ki tu'a 'oku ulufia pehē 'a ho sino ka 'oku matu'aki mahu'inga ke ke muimui ki he ngaahi tu'utu'uni 'e fai kia koe. 'Oku fai ia ke 'oua na'a hoko ha ulufia pehē ni ki ho fāmilī pea mo ho ngaahi mahení.

'E fai 'a hoku faito'ō ulātīeisoni 'i fē?

'Oku lava e fai 'a e faito'ō ulātīeisoni he ngaahi senitā fai'anga faito'ō pehē 'oku tu'u 'i Auckland, Hamilton, Tauranga, Palmerston North, Wellington, Christchurch pea mo Dunedin.

'Oku 'i ai ha ngaahi tokoni 'e ala ma'u ki hono 'ave au mo ha feitu'u keu nofo ai 'i hono fai 'a hoku faito'ō?

'E ala ma'u atu ha tokoni ki hono 'ave koe pea mo ha nofo'anga 'o kapau 'oku fu'u mama'o 'a ho'ō 'alu ke fai 'a ho faito'ō 'i he senitā faito'ō pea mo e 'apoinimeni foki. 'E fakamahino atu 'e he senitā fai'anga faito'ō pe ko e Cancer Society 'a e tokoni te ke ala ma'u, 'o hangē ko e tokoni ki he nofo'anga (Cancer Society accommodation assistance) pe ko hono 'ave koe (National Travel Assistance).

Ko e ngaahi uesia makehe tupu mei he faito'ō radiation.

'E fokotu'utu'u fakapotopoto 'aupito 'a hono faito'ō koe ke fakasi'isi'i ha toe uesia makehe 'o ho sino (lahi pea mo si'isi'i) ka 'e kei lava pe foki ke hoko. 'E fakamatala'i atu 'e kinautolu te nau fai ho faito'ō 'a e ngaahi uesia makehe 'e ala hoko kiate koe. Ko e lahi 'o ha ngaahi faka'ilonga 'o hono uesia makehe koé, 'e matu'aki holo hifo 'aupito ia he 'osi ha uike 'e 6 hili 'a e fai 'o ho faito'ō. Ka 'e 'i ai 'a e ngaahi uesia ia 'e toki 'asi hake ha 'osi nai ha lau māhina pe ko ha ngaahi ta'u hili 'a ho faito'ō. Ko e ngaahi uesia makehe eni: hela'ia, tāvaivaia, liliu 'e 'asi he kili, felāngaaki, ngangana e lou'ulu, mole 'a e u'a, tokakovi mo e lua, faingata'a'ia he tu'umama'o mo e tu'uofi, 'asi e ngaahi me'a he monga mo e ngutu, hā mai mo e ngaahi faka'ilonga 'i ho funga (pelvis), fakafufula 'a ho va'e pe nima (lymphoedema), lotoue'ingofua 'o faingata'a ai 'a e tauhi vā mo kinautolu 'oku mou nofó.

Kimu'a pea ke fe'iloaki mo sio ki ho'ō toketaá, 'oku totonu ke ke hiki'i hifo ke manatu'i ha ngaahi fehu'i ke 'eke. 'Oku mau fokotu'u atu ke mo 'alu mo ha taha kehe 'i ho'ō 'apoinimeni koe'uhi ke poupu'i koe ke lava 'o ma'u kotoa 'a e ngaahi fakamatala 'oku totonu ke 'oatu

kiate kiate koe.

Ko e ngaahi founa faito'o ke ke fili mei ai

Kapau 'e fakahā atu e ngaahi founa faito'o ke ke fili mei ai, 'o kau ai 'a e 'ikai ke fai hao faito'o, pea 'oku totonu ke ke fakakaukau lelei ki ai. 'E lava ke ke fakafehu'i 'a e toketā 'o kau ai 'a e ngaahi me'a ni:

- Ko e hā 'a e taumu'a 'o e faito'o?
- 'E lava ke u mo'ui fuoloa ange kapau 'e fai 'a e faito'o?
- Kapau te u loto ke fai 'a e faito'o, 'e lava ke uesa ai 'a 'eku tō'onga mo'ui (quality of life)?
- 'Oku to e 'iai mo ha ngaahi founa faito'o kehe 'e lava ke fai ma'aku?
- Ko e hā ha'o faka'uto'uta ki he faito'o? 'E ala lava ke sai ai 'a e mahaki?

Ke ma'u ha toe faka'uto'uta ange 'e taha.

'E 'i ai 'a e ni'ihi te nau fiema'u ke vakai'i ange ha faka'uto'uta 'a ha toketā kehe fekau'aki mo honau kanisā pe ko e faito'o ke fai. 'E lava ke ke 'eke ki ho'o toketā kanisā (oncologist) pe ko e toketā fakafānili, ke 'ave koe ki ha toketā kehe kapau 'oku ke fiema'u ke vakai'i na'a kehe ange ha'a ne lau.

Ko hono tauhi koe

'E lava ke hoko 'a e kanisā ia ke ne fakatupu ai ha ongosia fakaesino mo e fakaeloto foki. 'E tokoni ke fakasi'isi'i 'a ho'o ongo'i mafasiā pea ke 'asili ange 'a ho'o mo'ui lelei 'o kapau te ke kai lelei, fakamalohisino pea nonga 'a ho'o nofo. 'Oku matu'aki mahu'inga 'aupito ke tomu'a fai ha to-kanga ki ho tūkunga fakaeloto pea mo ho'o tauhi vā mo ho fānili. 'Oku 'i ai foki 'a e ngaahi tokoni 'e lava ke ke ma'u 'o tatau ai pe pe 'oku fēfē 'a ho'o ongo'i. 'E lava ke tānaki atu ki he ngaahi fakahinohino ni pe ko ha tokoni ma'au 'i ha'o telefoni ki he Cancer Information Helpline 0800 CANCER (226 237) 'o lea ki he tokotaha ngāue taukei mo hono fai e fakahinohino pe ko ha'o a'utonu hake ki he 'ofisi ofi taha 'o e kautaha Cancer Society.

Ko e ngaahi fakamatala 'oku totonu ke ke lau

'E tokoni atu 'aupito 'a e ngaahi fakamatala ko'eni mei he Cancer Society. 'E lava ke ma'u atu ia mei he uepisaiti pe fetu'utaki ki he 'ofisi ofi taha 'o e Cancer Society.

- Advanced Cancer/Ko ha Kanisā kuo fu'u tōtu'a
- Chemotherapy/Faito'o Kimo
- Ko hono tauhi 'o e mahaki Kanisā
- Eating Well During Cancer Treatment/Kai Faka-potopoto Lolotonga 'a e Faito'o Kanisā.
- Ko e Tūkunga 'o ho Loto pea mo e Kanisā
- Getting on with Life After Treatment/Ko e Hoko Atu 'a Ho'o Mo'ui Hili 'a e Faito'o

- Living with Dry Mouth/Ko e Mātu'u a e Ngutu

Ko e ngaahi uepisaiti ke vakai'i

Ko e ngaahi ma'u'anga fakamatala pe fakahinohino 'i he 'initaneti 'o fekau'aki mo e kanisā pea mo hono faito'o. Neongo 'oku 'i ai 'a e ngaahi uepisaiti lelei, fakatokanga'i ange 'oku 'i ai 'a e ni'ihi 'e lava ke nau 'oatu ha ngaahi fakamatala 'oku hala. 'Oku mau fale'i atu ke ke fakahā mo fai ha talanoa ki ha ngaahi me'a te ke 'ilo mei he 'initaneti pea mo ho'o toketā.

'Oku matu tapou atu ke ke fuofua kamata'aki 'e uepisaiti 'a e Cancer Society 'a ia ko e www.cancernz.org.nz pea ke muimui'i 'a e ngaahi fakahinohino mei ai.

'E tokoni atu mo e:

- Cancer Council Australia - www.cancer.org.au
- Canterbury District Health Board (New Zealand) - www.cdhb.health.nz/Hospitals-Services/Cancer-Blood-Services/Canterbury-Regional-Cancer-Blood-Service/Radiation-Oncology/Pages/default.aspx
- Macmillan Cancer Support (UK)- www.macmillan.org.uk
- National Cancer Institute (USA) - www.cancer.gov/cancerinfo
- Radiation Oncology: Targeting Cancer (Australia) www.targetingcancer.com.au